ЛАСКА

Було се ще перед війною.

Восени, коли записують дітей до школи, знайомий учитель з Ковалівки привів до мене хлопця з села.

— Прийміть його до семінарії, не пожалуєте! Талант, кажу вам! Може, навіть геній.

Подивився я на сього "генія": йому було вже з п'ятнадцять років, лице мав грубе, майже чотирикутне, очі дивилися непевно спідлоба, на голові позадирана на всі боки стріха бурого волосся, ціле тіло, як відземок, кріпке. Я люблю сильних, коренастих хлопців,— тому "геній" з Ковалівки міг відразу числити на мою прихильність.

— Як називаєшся?

— Гриць Когут.

— Батько годиться на те, щоби ти ходив до школи?

— Ні, не годиться, я сам хочу. Учитель додав:

— Ви на те не дивіться, що батько не годиться, він не розуміє добра своєї дитини. Але нехай лише Гриць почне у вас учитися, батько подобріє і буде посилати на його прожиток. Поки що прийміть його безплатно до бурси. Я ручу, що він буде добре вчитися.

— Чи батько може йому помагати? — спитався я ще.

— Може. Не такий він занадто бідний.

— Чому ж він сам не хоче посилати хлопця?

— Питайтеся! Шестеро дітей в хаті, а він коли б хоч одно післав у вищі школи! Я підготовив Гриця до семінарії з власної охоти, бо шкода мені його.

Передав я хлопця учителям семінарії, щоб його перепитали. Всі посвідчили, що хлопець талановитий, уміє думати. Ще тільки треба було постаратися, щоб його прийняли до бурси, розуміється, задармо,— і так він став учеником учительської семінарії.

Учився дуже добре, а їв у бурсі дійсно геніально. Поїдав не тільки свої порції, але й товаришів — і ті не раз із збитків зсипували йому на його тарілку останки страв, котрих уже самі не хотіли. Гриць Когут змітав сумлінно все і оглядався, чи ще нема чого. Не можна сказати, щоб ся збільшена їда пошкодила в чім його геніальності. Навпаки, його лице з квадратового зробилося гарбузовате, а в тілі набрав такої сили, що став пострахом для своїх товаришів; коли вони йому часом занадто дошкулили, він починав з ними бійку, з котрої все виходив побідником. Все прощали йому за те, що вчився прекрасно, і до мене не доходили ніякі лихі чутки про нього, крім тих, що про його вовчий апетит і десь-колись про бійки.

Тільки перед різдвом прийшов до мене управитель бурси з звісткою, що Гриць Когут збунтував усіх бурсаків, котрі відкинули кашу і не хотіли їсти. Видко було, що Когут уже наситився. На сю кашу були би найшлися у бурсацькім кармнику інші, чотириногі, вихованці, одначе бунт не зовсім був оправданий, і тому ми рішили кашу з обіду дати знову хлопцям на вечерю. Бо хоч із сих хлопців мали вийти самі патріоти, та поки що вони ще патріоти не були, платили за себе мало, отже не мали права перебирати в страві. Тим більше не мав права Гриць Когут, що жив зовсім з ласки бурси.

Коли я спитався його, чому бунтує бурсаків, відповів, що каша недобра, що йому належиться ліпша, бо він добре вчиться. Тяжко було йому вияснити, що коли вчиться, то для себе, що з його праці ще ніхто не мав ніякого пожитку,— значить, ніхто й не обов'язаннй годувати його за пильність, і що не він робить ласку управі бурси, тільки управа йому.

Вечором мало котрий бурсак рушив кашу,— щось їй таки хибувало,— зате виновник страйку з'їв за себе і за кількох товаришів та впевняв, що вечірня каша була ліпша від обідньої. Товариші сміялися з нього досхочу, але се не відстрашило його від їди. Тоді-то управителеві бурси прийшло перший раз на думку написати до старого Когута, щоби платив хоч з десять корон місячно за свого ненаїсного сина. Письмо пішло в порядку до Ковалівки, але Когут не відізвався ані словом.

Управа бурси почекала ще до кінця першого шкільного півроку. Гриць Когут дістав дуже гарне свідоцтво, але при тім і приказ написати до батька, щоби платив за нього в бурсі. Управитель написав ще й від себе до старого, що тепер уже шкода би відбирати хлопця зі школи, бо добре вчиться,— годилось би йому помогти.

По сих двох листах старий Василь Когут прийшов до мене — до дирекції семінарії. Мав він з п'ятдесят років, таке саме квадратове лице, як у сина, підстрижені вуса, небриту бороду, як стерню, і приземкувате, кремезне тіло. Нічого собі був чоловік, тільки, на лихо, вчора і нині з'їв, певно, з двадцять головок часнику, покропив їх з усіх боків горівкою і тим способом окружив себе такою часниковою атмосферою, що до нього був би не приступив ближче не тільки маленький бациль, але й великий демократ.

Не поздоровившись і не привітавшись, він приступив просто до діла:

— Я прийшов до пана директора забрати сина зі школи.

— Котрого?

— А Когута Гриця.

— То ви батько? Я не знав.

— Батько. Взяли мені, знаєте, хлопця до школи, я того не хтів, а тепер ще кажуть платити. Ніби, рахувати, звідки я приходжу до того, платити за нього?

— Як то звідки? Адже ви батько, а то ваш син! А звідки ж ми приходимо до того, щоби годувати задармо вашого сина?

— Бо, рахувати, ви маєте з нього пожиток, а я ні! Він би мені вже в господарстві помагав, а так ви забрали його до школи...

Який нам пожиток з нього?

"— Ну, який? Маете кого вчити!

— То, значить, ви нам ласку робите, а не ми вам?

— Хіба ні? А що ж я буду мати з нього? Вивчиться на учителя і піде собі світами, а я ще до нього маю доплатити! За що? Хочете його мати, то годуйте, нехай втрачу, а не хочете — віддайте мені! Що ж я, рахувати, дитина, чи що? Не розумію, що, як і по-якому?

— А чому ж ви зразу не відобрали його?

— Бо ви за гроші не впомпналися. Гадаю собі: нехай там! А тепер, рахувати, не то...

— Ні, ґаздо, се так не буде, як ви кажете. Ви, значить, ворог своїй дитині і тому не маєте права до неї. Гриць учиться дуже добре, і ми його зі школи не пустимо. Будьте здорові!

Господар визвірився, стягнув брови і блиснув очима, як огниками:

— Я не маю права до своєї дитини?! А се по-якому? Хто ж має право? Та я вас всіх, рахувати, до суду запізву! Дивіться! о!

— Позивайте! Побачимо, хто виграє.

— Побачимо! Побачимо! Най мені то і сотку коштує, я вас навчу, коли так!

— То на бурсу у вас грошей нема, а на процес найдеться?

— Найдеться, бо то не по правді діється. Ади! Аби я, рідний тато, не мав, рахувати, права до своєї дитини! Чи чував хто таке?

І він, не попрощавшися, вийшов сердитий з канцелярії.

По обіді був у бурсі і хотів силоміць забрати сина. Наробив такого колоту, що перепудив цілу бурсу, посварився люто з управителем і тільки як побачив, що син його в часі колотнечі кудись утік, увірвав нагло цілу сварку, сплюнув на порозі і пішов до адвоката радиться, що робити. Адвокат як почув, о що йде, не прийняв справи. Розсерджений до краю, пішов Когут до іншого адвоката, і сей почав з дирекцією семінарії і управою бурси процес о віддачу сина батькові.

Розправа в суді скінчилася зле для Василя Когута: суддя сказав, що такий батько, як він, котрий не розуміє добра своєї дитини, не має права до неї; нехай дякує добрим людям за те, що йому без заплати дитину годують, учать і виховують. Когут не згодився з ним і загрозив, що пошукає собі старшого суду і ліпшого адвоката і що таки на своїм поставить.

Тим часом прийшли великодні ферік Грицеві, котрий на різдво не був дома, дуже забаглося піти до родини. Пішов. Як він там гостював, годі

було довідатися, але ще Великдень не скінчився, як він вернувся до бурси, збитий на квасне яблуко. Синяки мав навіть на лиці. Він не скаржився, не плакав, лише просив цілком спокійно управителя бурси, щоб його не гонили з бурси: він буде учити своїх товаришів-бурсаків, котрим тяжко йде наука, і так заробить на прожиток. Хлопець був дуже смутний, і управитель старався його потішити. Він і без допитів здогадувався, що се рідний батько справив синові такий "обливаний понеділок".

Гриць Когут лишився в бурсі і вчився далі в семінарії. За короткий час він виробився на дуже доброго домашнього учителя. Одну лише мав хибу і сеї хиби довший час не міг позбутися: за непослух і лінивство він бив товаришів без милосердя або кулаком, або патиком. Управитель сердився, грозив, страшив або й питався по-доброму:

— Чого ти, Грицю, такий острий для своїх товаришів?

— Бо я острий сам для себе. Але як вони дістануть лихі свідоцтва, тоді ви мене набийте так, як тато мене збив. Як школа то школа...

Так відповів раз сей завзятий "геній" з Ковалівки, а управитель, хоч не годився з його педагогічною методою, признав йому в душі, що бук дуже часто найскорше помагає. Ученики Гриця дістали справді гарні свідоцтва — і так його побут у бурсі без заплати вже не тільки нікого не сердив, навпаки, був пожаданий.

Такий був початок Грицевої кар'єри. Зазнав ласки від учителя в селі, що його приготовив до семінарії, потім від бурси, що годувала його впочатках, а чим далі, тим легше обходився вже без чужої помочі, бо заробляв на хліб своїм трудом і діставав стипендію.

Перед самою війною Гриць зложив іспит зрілості з відзначенням. Потім пішов на війну. Сім років я не бачив його і не чув про нього.

Потім одного дня хтось застукав у мої двері і в кімнату увійшов російський солдат, з кучмою в руках, з вусами і бородою. Я був би ніколи в світі не пізнав, що се Гриць Когут, але він сам пригадав мені, хто він. У першій хвилині я не так про нього хотів щось довідатися, як про його батька, котрий мені добре вбився в пам'ять.

— Гриць Когут! Слихом слихати... Сідайте! Закуріть!.. А що ж ваш батько поробляє, що нам таку ласку зробив і позволив свого сина в люде вивести?

— В які там люде? — відповів Гриць зневажливо і махнув рукою.

Мене се заболіло:

— Чей же не скажете, що ми вам кривду зробили?

— Воно то так, звісно,— відповів Гриць нерадо.— Злої волі у вас не було, але чи ви мені ласку зробили, се ще велике питання.

— Як же ж так?

— Ну, так, звичайно. Я не кажу, що лише ви тому винуваті. Війна, всякі політичні перевороти, зміна обставин... Так. Але чи круть, чи верть — все курці смерть. Я не дійшов до мети, ось що, бо хоч посилав своє прекрасне свідоцтво до п'ятьох повітових шкільних рад, нігде мене не прийняли. Січовий стрілець.. старшина... між большевиками був... непевний чоловік і т. д. Подумайте тепер, якби я був до школи не ходив, тільки дома лишився або п'ять років ремесла учився і, розуміється, на війні не загинув,— сих відомостей, що я маю, був би не мав, але на свій лад щасливим і незалежним я міг бути. А тепер мені соромно батькові в очі подивитися. Я й не дивлюся, бо старий мене і в хату не пускає.

— Що ж ви робите?

— Вчу дітей в одного священика. Слова Гриця мене зовсім онесмілили.

— Чудно воно,— кажу.— Се ж похоже на те, що ваш батько казав колись... І як се прикро! Здається тобі, що ти добро зробив людині, а воно виходить, що нема за що тобі дякувати. Мало того — ти скривдив людину! Чим скривдив? Тим, що дав їй освіту. Скажіть же мені, будьте ласкаві, чи освіта, по-вашому, є лихом, бо я вже своїм старим розумом не розберу сеї плутанини.

— Жартуєте, добродію! Не мені вас учити, що освіта не може бути лихом, але життя складається часто так, що ласка не є ласкою і добро не є добром. Се звичайна незгода між теорією і практикою. А ся світова заверуха й зовсім обезцінила давні вартості.

Ми ще довго розмовляли про страшні повоєнні часи і руїну наших, колись таких ясних і певних, поглядів, але мені під час розмови снувалася по голові все одна думка, що коли б тепер старий Василь Когут процесувався о віддачу свого сина, ніхто б йому вже не спротивлявся; кождий сказав би: се розумний чоловік, треба йому сина віддати...